

Маслікова І. І.,
кандидат філософських наук, доцент кафедри
етики, естетики та культурології, Київський
національний університет ім. Тараса Шевченка
(Україна, Київ), i.i.maslikova@gmail.com

СУСПІЛЬНЕ БЛАГОПОЛУЧЧЯ ЯК МЕТА ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ: СПРОБИ ЕТИЧНОЇ КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ

Здійснюється критичний огляд сучасних англо-американських теорій добробуту та благополуччя, що обґрунтовують цілі політики ліберально-демократичної держави. Аналіз проблем індивідуального щастя, матеріального добробуту та суспільного благополуччя, дозволяє виявити проблемні місця етичних обґрунтувань філософії лібералізму та визначити сутність суспільного благополуччя як наявності в громадському просторі різних видів свобод та можливостей приймати рішення у встановленні законів, які визначають права і обов'язки громадян в демократичній державі.

Ключові слова: суспільне благополуччя, добробут, щастя, спільне благо, моральна та політична філософія лібералізму.

Етичні пошуки нормативної програми правильного життя завжди були пов'язані із проблемою щастя і благополуччя людини. В історії етики щастя мислилося як вище самоцінне благо або як одне з інструментальних благ, трактувалося як психічний стан, пруденційна цінність, функція задоволення, задоволення бажань і уподобань, складова благополуччя або повний його еквівалент. При цьому щастя традиційно актуалізувалося в трьох моментах. По-перше, в просторі індивідуального раціонального вибору щодо власного життя. По-друге, в просторі вибору підтримки і благодіяння щодо ближніх. По-третє, в просторі вибору і врахування індивідуальних інтересів в рамках неупередженої підтримки і благодіяння на адресу будь-якої іншої людини. Таким чином, міркування щастя або благополуччя знаходяться в основі будь-якої етичної аргументації, оскільки моральні відносини припускають зобов'язання благодіяння, доброзичливості і певного впливу на індивідуальне життя будь-якої людини [14, с. 93–94].

Вочевидь, що дані трактування щастя пов'язані з індивідуальною біографією суб'єкта щастя. Однак нового звучання тема щастя набуває, коли мова заходить не просто про індивідуальне щастя, а про щастя громадянина – члена політичної спільноти, чий статус визначається не скільки індивідуальним вибором способу життя, особистими переконаннями і психологічними схильностями або природною приналежністю до певної групи людей, а системою прав і обов'язків в рамках політичних відносин всередині держави. Відповідно виникає потреба не тільки опису певного «суспільного щастя» як змістовного наповнення «спільного блага», але й формування нормативних концептів «суспільного щастя» та «суспільного благопо-

луччя», які необхідно закладати в цілі державної політики і приписувати в якості обов'язкових для виконання у відповідних умовах інституційного устрою суспільства.

Звернення до сучасних англо-американським дискусій в соціальній етиці і політичній філософії лібералізму (Ж.–Ж. Руссо, Дж. Волдрон, Ф. Зелцнік, Л. фон Мізес, М. Нуссбаум, Дж. Ролз, В. Рудт, Л. Самнер, А. Сен, М. Сендел, Т. Скенлон) дозволить простежити спроби концептуального обґрунтування ідеї суспільного благополуччя.

Метою даної статті є критичний аналіз сучасних етичних теорій добробуту і благополуччя, що обґрунтовують цілі політики ліберально-демократичної держави.

Уперше в науковий обіг тема щастя громадян потрапляє в XVIII ст. у філософсько-етичних та економічних трактатах італійського історика і економіста Лудовіко Антоніо Муратори, який обґрунтував «*pubblica felicità*» [8, с. 841]. Згодом Ж.–Ж. Руссо в невеликому есе «Про суспільне щастя» (*On public happiness*) вів мову про те, що «влада є лише засобом для досягнення мети, яка полягає в щасті людей» [12, с. 1], а завданням державного правління не може вважатися виключно забезпечення безпеки. «Щастя держави» – спільне благо, щастя для всіх – можливо завдяки прийняттю мудрих взаємодіючих для всіх громадян загальних законів [12, с. 5–6]. Таким чином, суспільне щастя в широкому сенсі має розумітися як свобода громадян вибирати закони, які б поєднували їх. Змістовно щастя громадян має вираз у багатстві, що дозволяє задовольняти фізичні потреби і бажання, пов'язані з розкішшю, добре налагодженою торгівлею і процвітаючими мистецтвами [12, с. 7]. При цьому саме суспільне щастя, що займає центральне місце в ідеї громадського договору, слугує підставою для розрізнення між громадянином і простою особистістю. Процес досягнення суспільного щастя супроводжується прийняттям моральних зобов'язань, що виникають виключно з правових відносин, а не з особистих схильностей.

Надалі актуалізація питань «суспільного щастя» в термінології благополуччя і добробуту здійснювалася в зв'язку з розвитком доктрини лібералізму в різних його проявах – класичного лібералізму, «лібералізму загального добробуту» (*Welfare Liberalism*), «комунітаристського лібералізму» (*Communitarian Liberalism*), в руслі ідей рівності, свободи і раціональності, що надають можливості особистісного розвитку, самовираження та реалізації життєвих планів громадян. При цьому класичний лібералізм проголошував досить зрозумілу мету – «надати людям єдину річ – мирний, спокійний розвиток матеріального добробуту для всіх, щоб у такий спосіб захистити їх від зовнішніх причин болю і страждань, наскільки це взагалі лежить у сфері компетенції суспільних інститутів. Зменшити страждання, збільшити щастя – це його мета» [4, с. 18], тим самим окреслюючи вимогу максимізації спільного блага (*common good*), яке змістовно пов'язувалося із добробутом. Комунітаристський лібералізм [2, с. 50–51] акцентує увагу на більш специфічній вимозі «суспільного блага» (*public good*) та ідеалах благого життя (*good life*) [1, с. 83], що забезпечують збереження єдності політичної спільноти.

При цьому варто зазначити, що коректний аналіз сучасних концепцій потребує термінологічного розрізнення

а) поняття «щастя», яке використовується для опису конкретних психічних станів та бажаних обставин та б) поняття «благополуччя», що оцінює або нормативно приписує певний стан справ в якості належного блага. При цьому благо може розумітися пруденційно як певна «добра чи блага для» когось зовнішня цінність (extrinsic value), та як морально «добра та блага сама по собі» безвідносно до будь-якої утилітарної мети як внутрішня цінність (intrinsic value). Принципова відмінність щастя і благополуччя полягає в тому, що щастя – це моральна мета індивіда, а благополуччя мислиться як певний моральний ідеал для всіх, який повинен бути реалізований в соціальній практиці в силу його корисності для всіх або ж через його моральну правильність.

Отже, сьогодні здійснюються спроби обґрунтування нормативного концепту суспільного благополуччя не стільки для задоволення інтелектуального інтересу, а скільки для нормативного обґрунтування конкретного соціально-політичного порядку. Оскільки в будь-якому суспільстві визнається, що благополуччя є вищою метою людського існування, виникає необхідність реалізації певних політичних заходів для досягнення загального добробуту громадян. Такі спроби узагальнюються в концепт велферизму [15, с. 260] – теорію благополуччя, що зводить свій фокус на цінність матеріального добробуту, яка претендує на універсальність на тлі різноманітних соціально-політичних устроїв, способів життя та культурних традицій. Велферизм пропонує поєднання інтересів окремих суб'єктів в певну сумарну агент-нейтральну мету, максимізація якої буде слугувати критерієм вироблення деонтологічної структури прав та обов'язків, справедливості та неупередженості, спрямованих на захист індивідуального добробуту, а також структури чеснот, які будуть сприяти зростанню індивідуального добробуту громадян [16, с. 217]. У такому сенсі добробут знаходиться поза ідеологією та може бути основою крос-культурної теорії справедливості, експлуатації або пригнічення [16, с. 218]. Така позиція підтверджується емпіричними кореляціями. Тоталітарні або патерналістським чином організовані суспільства, в яких відсутні умови для автономного прийняття рішення, демонструють низькі показники матеріального добробуту та особистого благополуччя громадян. Відповідно політика ліберально-демократичного суспільства змушена звертатися до ідеї благополуччя і добробуту для самовиправдання перед своїми громадянами, всіляко демонструючи їм те, що держава піклується про суспільне благополуччя громадян.

Однак парадокс полягає у тому, що одним із найважливіших аспектів лібералізму є визнання і повага до різноманітних способів життя, і як наслідок цього, заборона на будь-яке патерналістське втручання, примус або заохочення та просування будь-яких варіантів способів життя. Такий підхід знаходить свій теоретичний вираз в ідеї нейтральності держави щодо концепцій доброго життя як певного набору цінностей або стандартів, необхідних для проживання свого життя в напрямі досягнення блага. І в цьому сенсі велферизм не є такою вже ціннісно-нейтральною теорією, а скоріше однією з повноправних теорій блага, що мають можливість здійснитися в ліберально-демократичному суспільстві [16, с. 220]. Проте немає й підстав

стверджувати, що лібералізм дає явний пріоритет велферизму, оскільки благополуччя залишається по суті формальним поняттям через те, що індивіди і політичні діячі ситуативно наповнюють його своїм змістом, який залежить від ціннісних пріоритетів, що знаходять свій вираз у певному наборі персональних цінностей і прагнень.

В більш уважному розгляді сутності добробуту можна виявити сумніви щодо його можливості бути причиною суспільного благополуччя. По-перше, незважаючи на те, що може бути досягнуто згоди щодо змісту добробуту, що надавало б йому ознак універсальності, ще немає підстав вважати, що особистий добробут є еталонним значенням (master-value) [13, с. 107–109], що інструментально підпорядковує собі всі інші цінності, тим самим претендуючи на статус універсального політичного принципу. Річ у тім, що оцінка об'єктів, у тому числі, людей, дій, інститутів, переконань та ін. здійснюється, виходячи з різних міркувань, в яких міркування матеріального добробуту не є єдино можливими [3]. Крім цього, міркування благополуччя не є найвищою цінністю в нормативному обґрунтуванні обов'язку або спеціальних зобов'язань щодо інших людей. Далеко не всі моральні обов'язки щодо інших впливають з концепції благополуччя, і більш того, критики консеквенціалістських теорій, зокрема Дж. Ролз, відстоюють примат «правильного» перед «благом» [10].

По-друге, добробут не скільки приписує принципи політики, а скоріше сама концепція благополуччя створюється під впливом певного соціально-політичного порядку, який формує бажання та прагнення. Відповідно під питання ставиться можливість нормативного обґрунтування політичних принципів виходячи з концепту добробуту, оскільки його зміст формується в процесі реалізації існуючих політичних принципів і залежить від попереднього морального обґрунтування системи права, що власне й актуалізує ці політичні принципи [11, с. 464].

По-третє, складність прийняття добробуту в якості нормативного політичного принципу впливає з різного трактування цілісності людини. З одного боку, життя людини може мислитися як набір різних цілей, цінностей, навичок, здібностей, які впродовж життя з'єднуються в певну цілісність. З іншого боку, життя людини може уявлятися як задана цілісність, в якій всі аспекти особистості підпорядковуються певній головній меті [5, с. 485]. Концепт добробуту базується на уявленні про незалежну людину, вільну вибирати мету свого життя. Однак в такому підході ігнорується весь той попередній соціально-культурний досвід, що імпліцитно впливає на формування людської особистості та її цілепокладання. Відповідно можуть виникати різноманітні проблеми, що впливають із лібертаріанського постулату «власності людини на саму себе», яскраво описані американським політичним і моральним філософом Майклом Сенделом. Така замкненість людини на саму себе призводять до заперечення будь-яких обов'язків по відношенню до інших членів суспільства [7, с. 84–93, 245–285].

По-четверте, є проблеми у використанні цінності добробуту як індикатору для зрівняльної справедливості, оскільки велферизм не припускає рівності в добробуті

як цілі. Веферистська теорія блага має свій загальний критерій правильності, що зводиться до схвалення всього того, що максимізує добробут, проте це не може служити критерієм оцінки суспільства як справедливого, оскільки максимізація добробуту членів суспільства може супроводжуватися обмеженням їхніх свобод і прав.

Саме тому соціальна етика йде шляхом трансформації моністичної теорії добробуту в плюралістичну теорію благополуччя, яка включає в себе набори благ, максимізація яких може призводити до зростання суспільного благополуччя і встановлення більш справедливого соціального устрою. Прикладами може служити набір первинних благ Дж. Ролза, що вбирають в себе «права, свободи, сприятливі можливості, доходи і багатство ... здоров'я і енергію, інтелект і уяву» [5, с. 68]; «реальні можливості життя» А. Сена як набори позитивних і негативних свобод [6, с. 306–373]; «можливості» М. Нуссбаум як пороговий мінімум свобод, що дозволяє прожити гідно життя [9, с. 33–34] та ін. В таких модифікованих варіантах розуміння сутності суспільного благополуччя може розроблятися політика справедливості, що буде спрямована на схвалення та стимулювання набору благ, які корелюють з благополуччям, але значущість таких благ буде варіативною в залежності від соціокультурного фону суспільств. Таким чином можуть бути наведені мости між велферизмом та лібералізмом, знімаючи тим самим проблемні місця як утилітаристське, так і деонтологічних обґрунтувань [16, с. 223].

По-п'яте, в міркуваннях про можливість реалізації в політичній практиці суспільного благополуччя слід розрізнати нормативне обґрунтування благополуччя як цілі і мотивацію до досягнення цих цілей. В такому розрізненні може загострюватися проблема особистого і суспільного. Очевидно, що людина прагне досягти благополуччя, оскільки це може приносити їй певні позитивні стани задоволеності та радості, робити її життя кращим. Однак міркування власного благополуччя не можуть бути дієвою причиною і спонукою до дії, спрямованої на інших. Моральне зобов'язання робити дещо або щось не робити набувають нормативного значення тоді, коли обґрунтовуються виходячи із загальних міркувань, в орієнтації не на себе, а на інших, які опинилися в схожих обставинах [13, с. 73]. Тобто, мова йде про згоду щодо загальних принципів, що регулюють поведінку. І такі процедури обґрунтування загальних принципів можуть бути різними. Крім відомої процедури гіпотетичного угоди, укладеної в первісному стані рівності, запропонованої Дж. Ролзом, контрактualістська етика пропонує і інші варіанти. Загальні принципи можуть знаходити своє моральне виправдання тоді, коли проходять процедуру «здатності бути розумно відкинутими» (the test of reasonable rejectability) [13, с. 153], описану сучасним американським моральним і політичним філософом Томасом Скенлоном. Сутність її зводиться до того, що пропонуються певні резони для тих, кого вони стосуються, для того, що б їх перевірили на можливість бути спростованими, після цього нові висловлені аргументи перевіряються тими, хто отримав початкову відмову, щоб відхилити їх знову і так далі до остаточної фіксації того, що вже не може бути відкинутим. Таким чином, моральне обґрунтування причин дії здійснюєть-

ся не виходячи з апеляції до певних абсолютних принципів, а в процесі взаємного контрактualістського обґрунтування загальних обов'язкових для всіх принципів, які в кінцевому стані в політичному просторі можуть знайти своє закріплення в законі.

Отже, причини консолідуючих дій в пронизаній конфліктами різноманітних партикулярних інтересів політичній практиці не можуть виходити виключно з приватних інтересів і бажань особистого благополуччя, вони повинні бути суспільними та орієнтованими на інших (other-centred) [13, с. 202]. При цьому важливо те, що джерело моральної належності знаходиться не просто в «іншому» як «другому» з набором його різноманітних бажань та інтересів, а у факті угоди з іншими щодо загальних принципів. Таким чином, моральні підстави заходів державної політики складаються з нормативно обґрунтованих принципів спільного життя громадян, які одночасно можуть слугувати підставою і для суспільного благополуччя. Такий підхід не закриває можливості для трансформацій описової теорії індивідуального щастя в нормативну теорію суспільного добробуту як «суспільного щастя», для того щоб зв'язати індивідуальні та суспільні інтереси та ідеали.

У зв'язку з цим виникає питання оцінки соціально-політичного устрою суспільства та функціонування його інститутів. Яке суспільство та його інститути слід вважати кращими: ті, в яких всі громадяни схвалюють закони і слідують їм, але які не задоволені рівнем свого особистого благополуччя, або ж ті, які забезпечують високий рівень особистого добробуту за умови мінімальних політичних свободах? Підставою для більш високої оцінки демократичного суспільства є суспільне благополуччя, яке передбачає і як наявність свобод-можливостей, так і наявність свободи громадян самостійно встановлювати нормативні рамки спільного життя, навіть якщо ці норми будуть обмежувати особисте щастя [11, с. 467]. Щоб не було перекося між таким чином поясненим особистим і суспільним благополуччям, коли висувається вимога максимізації спільного блага виключно на шкоду особистого щастя, пропонується прагнути до рефлексивної рівноваги [5, с. 379–380], тобто зважування різних концепцій благополуччя або проведення ревізії своїх переконань для узгодження з однією з існуючих концепцій. В результаті досягнутої рефлексивної рівноваги можливе знаходження нормативних підстав для прийняття того чи іншого закону, що дозволяє реалізовувати як приватне, так і суспільне благополуччя.

Висновки. Таким чином, здійснений аналіз сучасних етичних підходів обґрунтування суспільного благополуччя дає підстави зробити висновок про те, що суспільне благополуччя в сучасній філософії лібералізму розуміється як наявність в громадському просторі різних видів свобод, що дозволяють громадянам не тільки досягати особистого благополуччя і добробуту, але й приймати рішення у встановленні законів, що визначають права і обов'язки співгромадян в демократичній державі. Така свобода актуалізується в процесі спільного міркування про норми спільного життя і в процесі обґрунтування таких формальних законів і правил, які давали б можливість реалізувати різні концепції особистого благополуччя.

Список використаних джерел

1. Волдрон Дж. Теоретичні засади лібералізму // Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – пер. з англ. Н. Філіпенко. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С.68–87.
2. Зелцник Ф. Основи комунітаристського лібералізму // Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – пер. з англ. А. Кулакова. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С.41–52.
3. Маслікова І. І. Етико-економічні концепції якості життя в оцінці добробуту та благополуччя // Університетська кафедра. – К.: КНЕУ, 2017. – №6. – С.75–86.
4. Мізес Л. фон Лібералізм у класичній традиції // Лібералізм: Антологія. 2-ге вид. / Упор. О. Проценко, В. Лісовий. – пер. з англ. Ю. Мельника. – К.: ВД «Простір», «Смолоскип», 2009. – С.3–19.
5. Ролз Дж. Теория справедливости: пер. с англ. / Науч. ред. и предисл. В. В. Целищева. Изд. 2-е. – М.: Издательство ЛКИ, 2010. – 536 с.
6. Сен А. Идея справедливости / пер. с англ. Д. Кралечкина. – М.: Изд-во Института Гайдара; Фонд «Либеральная миссия», 2016. – 520 с.
7. Сэндел М. Справедливость. Как поступать правильно? / Майкл Сэндел; пер. с англ. А. Калинина. – М.: Манн, Иванов и Фербер, 2013. – 352 с.
8. Muratori Ludovico Antonio // Dictionary of Political Economy. – Editor R. H. Inglis Palgrave. – Cambridge: Cambridge University Press. – Vol.2. – 850 p.
9. Nussbaum M. C. Creating Capabilities. The Human Development Approach. – Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2013. – 237 p.
10. Rawls J. The Priority of Right and Ideas of Good // Philosophy and Public Affairs, 1988. – Vol.17, №4. – P.251–276.
11. Roodt V. On public happiness // South African Journal of Philosophy. – 2014. – №33 (4). – P.459–471.
12. Rousseau J.-J. On public happiness // Paul de Man manuscripts, circa 1973–1983. – trans. de Man, P. Available under 15demanportablerousseaupublichappiness.pdf Режим доступу: <http://ucispace.lib.uci.edu/handle/10575/1094>
13. Scanlon T. M. What We Owe to Each Other. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1998. – 432 p.
14. Scanlon T. M. The Status of Well-Being // The Tanner Lectures on Human Values at the University of Michigan, October 25, 1996. – Salt Lake City: University of Utah Press. – P.93–143.
15. Sen A. Utilitarianism and Welfarism // Consequentialism / edited by St. Darwall. – Oxford: Blackwell Publishing, 2003. – P.257–285.
16. Sumner L. W. Welfare, Happiness, and Ethics. – Oxford: Clarendon Press, Oxford University Press, 2003. – 239 p.

10. Rawls J. The Priority of Right and Ideas of Good // Philosophy and Public Affairs, 1988. – Vol.17, №4. – P.251–276.
11. Roodt V. On public happiness // South African Journal of Philosophy. – 2014. – №33 (4). – P.459–471.
12. Rousseau J.-J. On public happiness // Paul de Man manuscripts, circa 1973–1983. – trans. de Man, P. Available under 15demanportablerousseaupublichappiness.pdf Режим доступу: <http://ucispace.lib.uci.edu/handle/10575/1094>
13. Scanlon T. M. What We Owe to Each Other. – Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press, 1998. – 432 p.
14. Scanlon T. M. The Status of Well-Being // The Tanner Lectures on Human Values at the University of Michigan, October 25, 1996. – Salt Lake City: University of Utah Press. – P.93–143.
15. Sen A. Utilitarianism and Welfarism // Consequentialism / edited by St. Darwall. – Oxford: Blackwell Publishing, 2003. – P.257–285.
16. Sumner L. W. Welfare, Happiness, and Ethics. – Oxford: Clarendon Press, Oxford University Press, 2003. – 239 p.

Maslikova I. I., PhD, Associate Professor of Ethics, Aesthetics and Culture Studies Department, Taras Shevchenko National University of Kyiv (Ukraine, Kyiv), i.i.maslikova@gmail.com

Social well-being as the goal of state policy: attempts to ethical conceptualize

The article provides a critical review of contemporary Anglo-American theories of welfare and well-being, which substantiate the goals of the policy of a liberal-democratic state. In-depth analysis of the problems of individual happiness, welfare and social well-being makes it possible to identify problematic places of ethical justification of the philosophy of liberalism. The study allows to determine the essence of social well-being as the presence of various types of freedoms in the public space and the capability to make decisions in establishing laws, that determine the rights and duties of citizens in a democratic state.

Keywords: social well-being, welfare, happiness, common good, moral and political philosophy of liberalism.

References

1. Waldron J. Teoretichni zasadi liberalizmu // Liberalizm: Antologija. 2-ge vid. / Upor. O. Procenko, V. Lisovij. – per. z angl. N. Filipenko. – K.: VD «Prostir», «Smoloskip», 2009. – S.68–87.
2. Zelznick Ph. Osнови komunitarists'kogo liberalizmu // Liberalizm: Antologija. 2-ge vid. / Upor. O. Procenko, V. Lisovij. – per. z angl. A. Kulakova. – K.: VD «Prostir», «Smoloskip», 2009. – S.41–52.
3. Maslikova I. I. Etiko-ekonomichni koncepcii jakosti zhittja v ocinci dobrobutu ta blagopoluchchja // Universitets'ka kafedra. – K.: KNEU, 2017. – №6. – S.75–86.
4. Mises L. Liberalizm u klasichnij tradicii // Liberalizm: Antologija. 2-ge vid. / Upor. O. Procenko, V. Lisovij. – per. z angl. Ju. Mel'nika. – K.: VD «Prostir», «Smoloskip», 2009. – S.3–19.
5. Rawls J. Teorija spravedlivosti: per. s angl. / Nauch. red. i predisl. V. V. Celishheva. Izd. 2-e. – M.: Izdatel'stvo LKI, 2010. – 536 s.
6. Sen A. Ideja spravedlivosti / per. s angl. D. Kralechkina. – M.: Izd-vo Instituta Gajdara; Fond «Liberal'naja missija», 2016. – 520 s.
7. Sandel M. Spravedlivost'. Kak postupat' pravil'no? / Majkl Sjendel; per. s angl. A. Kalinina. – M.: Mann, Ivanov i Ferber, 2013. – 352 s.
8. Muratori Ludovico Antonio // Dictionary of Political Economy. – Editor R. H. Inglis Palgrave. – Cambridge: Cambridge University Press. – Vol.2. – 850 p.
9. Nussbaum M. C. Creating Capabilities. The Human Development Approach. – Cambridge: The Belknap Press of Harvard University Press, 2013. – 237 p.